

The framework of designing a fair system for the new Islamic civilization (Based on the theory of provincial justice)

Alireza Tavakoli^{*}

Received on: 11/10/2023

Razi Sahraian^{**}

Accepted on: 21/01/2024

Hossein Ebrahimi kooshali^{***}

Abstract

Purpose: The natural motive of the people is to establish justice, and this inner motive with Wilayat (the link between the people and the Imam) is transformed into a collective motive (development). In the theory of provincial justice, the actor (the just individual and the just community), the active (society) and the action (the design of a just system) are explained and a solid basis of the concept and nature of justice and how to establish it is presented, which can be the basis of action. People especially to design a fair system in the new Islamic civilization.

This article, by reviewing the dimensions of the theory of provincial justice, including the just individual, the just community, and the design of a just system, has determined the model of the implementation of justice in practice. The characteristics of a just person can be explained in three areas: faith, morals and righteous action (individual righteous action). The characteristics of a just community can also be explained in three areas: the just method of social interaction, consistent systems in the administration of society, and the just progress of society in the provincial system.

The established systems in the administration of community affairs are divided into five areas: the political justice system, the economic justice system, the social

---

* Affiliated with Justice Think tank. (Corresponding Author).

tavakoli3@chmail.ir

 0000-0002-0105-8744

** Affiliated with Iran Polymer and Petrochemical Institute.

S.razi@ippi.ac.ir

 0000-0002-0387-2379

*** Affiliated with Justice Think tank.

h.ekoosha@gmail.com

 0000-0001-8267-9050

justice system, the cultural and intergenerational justice system, and the judicial justice system and compensation for lost rights.

In order to design a fair system in each area, it is necessary to systematically determine the issues related to justice. The question of this research is, what should be the necessary steps to design a fair system in every issue?

Methodology: The method of this research is an expert panel.

Findings: result obtained from this research is that in every issue, these ten steps must be followed in order to establish justice:

1. Clarification of the problem,
2. deep religious understanding (of the Qur'an and Atrat),
3. Determining the rights and duties of the rightful and the criteria of public satisfaction,
4. Examining solutions and choosing the appropriate solution (using from human experiences),
5. Formulation of fair rules: based on equality, proportional - by determining criteria, measure and measurement tools - and complementary,
6. Designing fair processes, balanced and proportional structure and criteria of competence of managers,
7. Designing tools or efficient system with correct and complete information,
8. design review with experts, finalization with stakeholders, consensus building with trustees,
9. Establishment of justice / installment,
10. Evaluation and correction.

Keyword: Theory of provincial justice, Justice in practice, design of fair system, installment, new Islamic civilization.

چارچوب طراحی نظام عادلانه برای تمدن نوین اسلامی (مبتنی بر نظریه عدالت ولایی)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۰۱

علیرضا توکلی*

راضی صحرائیان**

حسین ابراهیمی کوشالی***

چکیده

برقراری عدل انگیزه‌ی فطری مردم است که این انگیزه درونی با ولایت (پیوند بین مردم و امام) به انگیزه و اراده جمعی (پیشرفت) تبدیل می‌شود. در نظریه عدالت ولایی، کنشگر (فرد عادل و جمع عادل)، کنش پذیر (جامعه) و کنش (طراحی نظام عادلانه)، تبیین شده و مبنای محکمی از مفهوم و ماهیت عدالت و چگونگی اقامه آن ارائه شده که می‌تواند مبنای عمل مردم به‌ویژه برای طراحی نظام عادلانه در تمدن نوین اسلامی باشد. برای طراحی نظام عادلانه در هر حوزه، باید نظام واره مسائل مرتبط با عدالت را تعیین کرد. سؤال مطرح‌شده این‌که گام‌های لازم برای طراحی نظام عادلانه در هر مسئله چه باید باشد؟ هدف این تحقیق، تدوین چارچوب طراحی نظام عادلانه در تمدن نوین اسلامی است. روش مورد استفاده در پژوهش حاضر، استفاده از پل خبرگی است. یافته‌ها: حاصل پژوهش حاضر این است که در هر مسئله، برای اقامه عدل ده گام را باید طی کرد: ۱. تبیین مسئله ۲. فهم عمیق دینی (از قرآن و عترت) ۳. تعیین حقوق و تکالیف ذی‌حقان و معیارهای رضایت عمومی ۴. بررسی راه‌حل‌ها و انتخاب راه‌حل مناسب (با استفاده از تجارب بشری) ۵. تدوین قواعد عادلانه: مبنا مساوات، متناسب - با تعیین معیار و میزان تفاوت و ابزار سنجش آن - و مکمل ۶. طراحی فرآیندهای منصفانه، ساختار متوازن و متناسب و معیارهای شایستگی و صلاحیت مدیران و کارشناسان ۷. طراحی ابزار یا سامانه کارآمد با اطلاعات صحیح و کامل ۸. مرور طراحی با خبرگان، نهایی سازی با ذی‌حقان، اجماع سازی با متولیان ۹. اقامه عدل (قسط)/اجرای طرح ۱۰. ارزیابی و اصلاح.

کلمات کلیدی: نظریه عدالت ولایی، اقامه عدل، طراحی نظام عادلانه، قسط، تمدن نوین اسلامی.

* دکترای آینده‌پژوهی، عضو هیئت مؤسس اندیشکده اقامه عدل. (نویسنده مسئول).

ID 0000-0002-0105-8744

tavakoli3@chmail.ir

** دکترای مهندسی پلیمر، عضو هیئت علمی پژوهشگاه پلیمر و پتروشیمی ایران.

ID 0000-0002-0387-2379

S.razi@ippi.ac.ir

*** دکترای آینده‌پژوهی، عضو هیئت مؤسس اندیشکده اقامه عدل.

ID 0000-0001-8267-9050

h.ekoosha@gmail.com

بیان مسئله

عدالت در طول تاریخ، همواره یکی از دغدغه‌های اساسی بشر در سنت‌ها و مکتب‌های مختلف بوده و نظریه‌پردازان و متفکران بی‌شماری را به کنکاش درباره‌ی مفهوم و معیارهای عدالت واداشته است (زریباف و همکاران، ۱۳۹۴) در اندیشه اسلامی، عدل، اصیل‌ترین اصل تکوینی و تشریحی و گسترده‌ترین ارزش الهی و انسانی است. از دیدگاه قرآن کریم، سنت‌های اجتماعی تمدن ساز انبیاء عظام که در ادامه به تشکیل تمدن نوین اسلامی می‌انجامد و در برابر آن‌ها سنت‌های اجتماعی طاغوتی قرار دارد که شامل موارد ذیل است:

۱. اکرام انسان‌ها در برابر خوار شمردن

۲. هدایتگری در برابر گمراه کردن

۳. عدالت‌گستری در برابر دعوت به ستم

۴. دعوت به فضیلت و آبادگری در برابر فساد و تبهکاری

این سنت‌ها در نهایت بر سنت‌های طاغوتیان غلبه خواهد کرد و به تشکیل حکومت عدل الهی در سراسر جهان خواهد انجامید (سقای بی‌ریا، ۱۳۹۸).

موضوع حاکمیت نظام عادلانه در مرور تاریخی در اندیشه‌ی عالمان شیعی، مورد توجه فارابی و خواجه نصیر و امثال آن بوده و در دو دوره‌ی عصر صفوی مبتنی بر اندیشه‌های محقق کرکی و محقق سبزواری و در عصر انقلاب اسلامی، مبتنی بر اندیشه‌های امام خمینی و امام خامنه‌ای، مجال بروز و ظهور پیدا کرده است. محقق سبزواری، بروز عدل در شخص سلطان و تبلور عدالت در طبقه‌بندی علما و اعتدال در طبقه‌بندی مردم را عنصر تکمیل‌کننده مشروعیت بخشی به حکومت صفوی می‌داند (زیویار و بهرامی، ۱۳۹۹) و در اندیشه امام خمینی، «تحقق عدالت اسلامی»، «استقلال همه‌جانبه» و «تحقق ظرفیت‌های مردم‌سالاری دینی»، به‌عنوان «مقصد» و تحقق غایات الهی حکومت به‌عنوان «مقصد» مطرح است (سرپرست سادات، ۱۴۰۰). مهم‌ترین عوامل سرمایه اجتماعی تمدن ساز انقلاب اسلامی از منظر امام خمینی عبارت‌اند از: قیام برای خدا، اعتقاد و باورداشت به وجود مقدس ولی عصر (عج)، مردمی بودن رهبری انقلاب، احیاء تفکر ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی اسلام، اراده و استقامت اسطوره‌ای و شگفت ملت بزرگ ایران، باور به امدادهای غیبی و نظام‌سازی اسلامی - انقلابی (ابراهیمی کیایی و جمشیدیها، ۱۳۹۹).

برای اقامه عدل و عینیت‌بخشی به عدالت فردی و جمعی، لازم است مبنای محکمی از مفهوم و ماهیت عدالت و چگونگی اقامه‌ی آن ارائه کرد که بتواند مبنای عمل مردم به‌ویژه مسلمان و مؤمنان قرار گیرد. انگیزه‌ی فطری مردم، برقراری عدل است و این انگیزه درونی با ولایت (پیوند بین مردم و امام)، به انگیزه و اراده جمعی (پیشرفت) تبدیل می‌شود. نظریه عدالت ولایی مبتنی بر اساس دین یعنی توحید و عدل شکل‌گرفته که می‌تواند پایه‌ی تمدن نوین اسلامی باشد. این مقاله با واکاوی نظریه عدالت ولایی شامل فرد عادل، جمع عادل و طراحی نظام عادلانه، گام‌های طراحی نظام عادلانه را به‌عنوان حلقه مفقوده حکمروایی عادلانه تعیین می‌کند.

۱. پیشینه‌ی پژوهش

عبارت عدالت ولایی برای اولین بار در گزارش علمی با عنوان تصویری از الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت مبتنی بر نظریه عدالت ولایی که توسط مؤسسه پژوهشی مبانی و مدل‌های اقتصادی بومی در شهریور ۱۳۹۴ منتشر شده، بیان شده است.^۱ در این گزارش، بیان شده که حیات طیبه هر فرد، به معنای انتخاب عادلانه و بایسته هر فرد در تک‌تک انتخاب‌های پیشروی اوست که موجبات حیات دوباره او را در آن زمان‌ها فراهم می‌آورد. به‌عبارت‌دیگر، در پیشرفت اسلامی، درک جزئیات و ابعاد مقصد‌چندان مهم نیست بلکه آنچه اهمیت دارد «حرکت، تغییر، صیوریت و شدن عادلانه» ای است که به‌مثابه روش و شیوه حرکت، تضمین‌گر حرکت جهت‌دار و رفتار نیت‌مدار آحاد جامعه در هر زمان و هر جایگاه است؛ حرکتی مستمر و دارای جهت در هر لحظه از زمان که آن را «حرکت متوازن حق‌مدار» می‌نامیم.

شناسایی نظام حقوق بایسته: نظام حقوقی بایسته، مجموع حقوق و تکالیف به‌حق اعتبارشده‌ای است که با تمسک به دین، برای هر فرد در هر جایگاه و در مواجهه‌ی وی با «افراد، نهادها، پدیده‌ها، رابطه‌ها و رفتارها» اعتبار می‌شود. این مهم، بستر و چارچوب لازم جهت تحقق آن حیات طیبه را مهیا خواهد ساخت. یعنی انطباق رفتار، روابط و ذهنیت افراد با این مجموعه حقوق بایسته است که تحقق عینی عدالت بوده و مسیر پیشرفت اسلامی را مشخص می‌کند و انحراف از این روابط و رفتار و ذهنیت حقّه (یعنی عدم انطباق با نظام حقوق بایسته) به هر بهانه‌ای و به هر

شکلی، انحراف از مسیر عدالت و طبیعتاً انحراف از مسیر پیشرفت خواهد بود.

شناسایی منظومه مسائل: هر امری زمانی «مسئله و مشکل» پیشرفت جامعه‌ای تلقی می‌شود که تحقق آن در تباین یا تعارض با مفهوم یا مفاهیم محوری نظریه پیشرفت مختار باشد. از همین روست که برخی نظریات توسعه، - به واسطه عدم بهره‌گیری از مفاهیم محوری دینی در نظریه خود،- برخی امور متعارض با دین را به‌هیچ‌عنوان مسئله و مشکل، تلقی نمی‌کنند. از این رو منظومه مسائل الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، آن اموری هستند که تحقق و تداوم آن‌ها- با در نظر گرفتن عدالت ولایی به‌عنوان مفهوم محوری نظریه پیشرفت اسلامی- ملازم با بی‌عدالتی است. بنابراین هر انحراف و عدم انطباقی با هر یک از حقوق بایسته اعتبار شده برای هر فرد در هر جایگاه و در مواجهه وی با هر «فرد، نهاد، پدیده، رابطه و رفتاری، مصداق یک مسئله یا مشکل است که باید به حل آن پرداخت.

شکل‌دهی ساختار تصمیم‌گیری: ساختار تصمیم‌گیری، به‌عنوان حداثی بعد نظری و عملی الگوی پیشرفت، به دنبال پذیرش «قوانین، نهادها و تصمیمات» است که با لحاظ اصول و چارچوب خاص، در هر مقطعی از زمان موجب انطباق نظام حقوقی کنونی جامعه بر آن نظام حقوقی بایسته‌ای خواهد بود که ما دنبال می‌کنیم (زریباف، ۱۳۹۴).

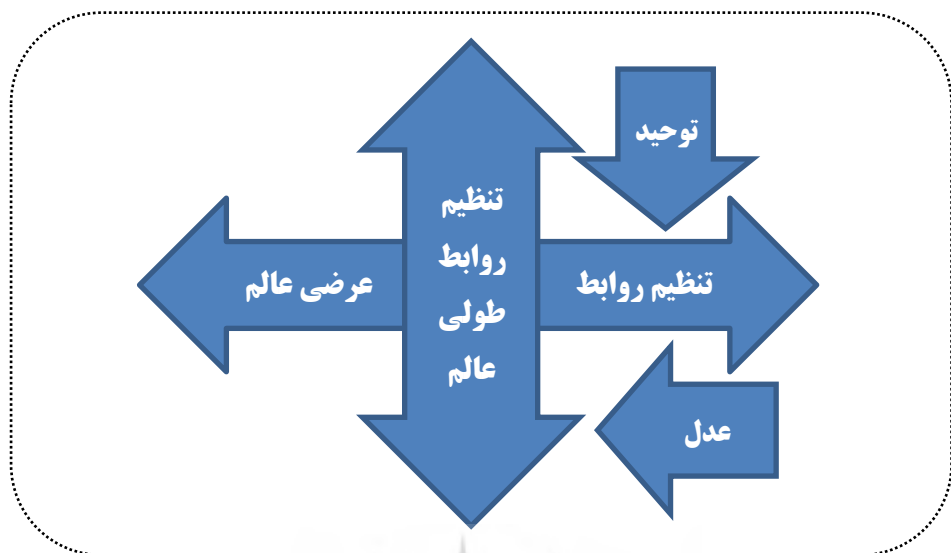
این پژوهش در ادامه تحقیق فوق به دنبال تعیین گام‌های طراحی نظام عادلانه در هر مسئله است.

۲. چارچوب نظری پژوهش

الف) مدل مفهومی عدالت ولایی

در روایتی از امام صادق (ع) نقل شده که اساس دین، توحید و عدل است^۱. مبتنی بر این روایت، می‌توان گفت: تنظیم روابط طولی عالم، از خداوند تا مخلوق، با مفهوم ولایت و تمکین به‌حق (توحید)، امکان‌پذیر است و تنظیم روابط عرضی عالم، رابطه بین مخلوقات، تنها با اقامه عدل و رعایت حقوق ممکن است (زریباف، ۱۴۰۱). این معنا در شکل ۱ ترسیم شده است:

۱. بحارالانوار، ج ۵، ص ۱۷

شکل ۱. مدل مفهومی عدالت ولایی؛ تنظیم روابط طولی و عرضی عالم

سطوح ولایت (تنظیم روابط طولی عالم) عبارت‌اند از: خدا، رسول، امام معصوم، ولی فقیه تا ولی خانواده و سطوح عدالت (تنظیم روابط عرضی عالم) عبارت‌اند از: رابطه انسان با خدا، انسان و هستی.

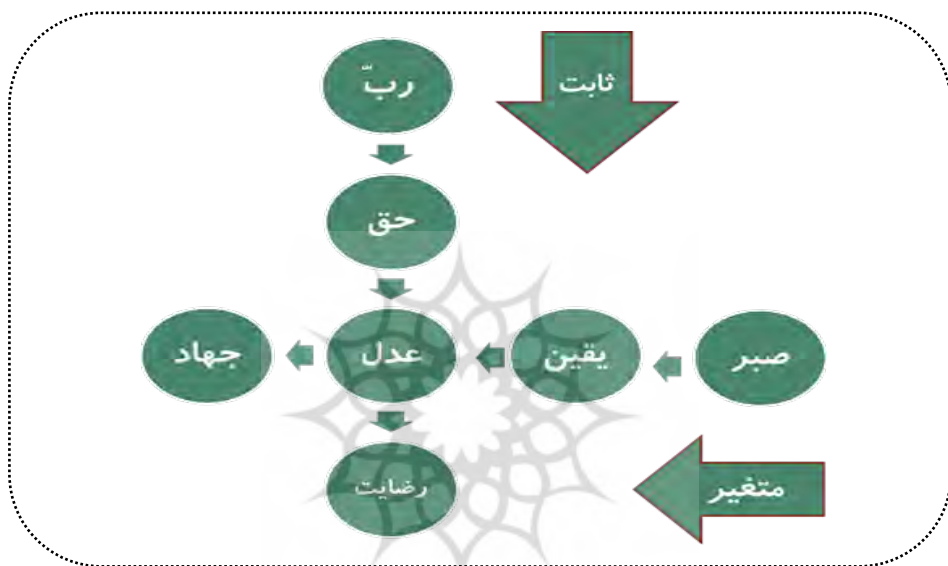
بر اساس آموزه‌های قرآنی، فرستادن پیامبران با دلایل روشن و نازل کردن کتاب الهی و میزان برای این بوده است که مردم به اقامه عدل و قسط پردازند (سوره حدید / ۲۵) برای طراحی مدل مفهومی اقامه عدل پس از بررسی آیات و روایات، دو عبارت امیرالمؤمنین در نهج البلاغه انتخاب و مبنا قرار گرفت:

الف. در حکمت ۳۱ نهج البلاغه، حضرت امیر (ع) ارکان ایمان (یا فرآیند عمل صالح) را صبر، یقین، عدل و جهاد می‌دانند و هرکدام از این ارکان را به چهار بخش تقسیم می‌کنند.

ب. در نامه ۵۳ نهج البلاغه (فرمان به مالک اشتر) نیز، امیرالمؤمنین، سه معیار حق، عدل و رضایت عمومی را، شاخص‌های بهترین کارها معرفی کردند و چون در نگاه الهی، حق از رب است، چهارگانه رب، حق، عدل و رضایت عمومی شکل می‌گیرد.

از ترکیب این دو چهارگانه، می‌توان مدل مفهومی اقامه عدل را به صورت شکل ۲ بسط داد. در

این مدل، عدل دو ورودی دارد: حق (حقوق) که وجه ثابت تنظیم مناسبات انسان است و یقین (شناخت مقتضیات زمان) که وجه متغیر تنظیم مناسبات انسان است. بر اساس این مدل، تعریف عدالت عبارت است از: تنظیم روابط بین انسان باخدا، انسان و هستی از طریق تأمین متعادل و پایدار حقوق در ظرف مقتضیات زمان و برای حرکت در مسیر مستقیم الهی و در مورد تعریف حق می‌توان گفت: به فعلیت رسیده‌ترین، کمال‌یافته‌ترین و شکوفاترین وضعیت هر چیز، حق آن است.

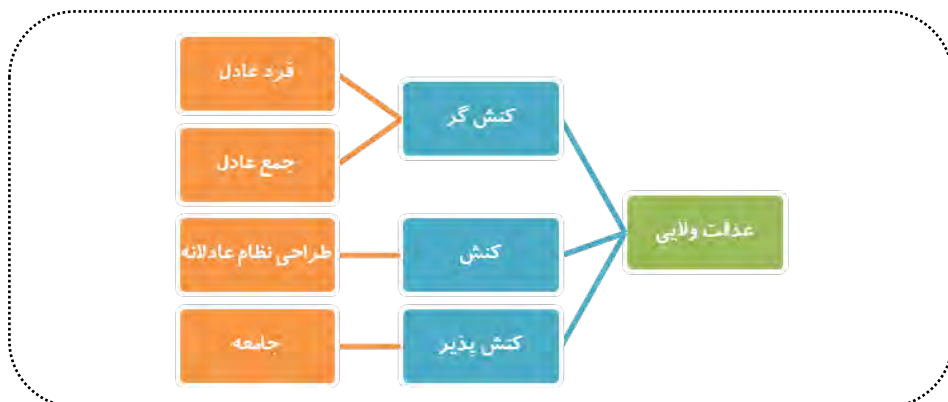
شکل ۲. مدل مفهومی اقامه عدل

ب) نظریه عدالت ولایی

در مقاله نظریه عدالت ولایی و مکتب طراحی نظام عادلانه سه ساحت: عدل به مثابه فضیلت اخلاقی انسان، روش تعاملات اجتماعی و جبران حقوق از دست‌رفته، ارائه شده است (توکلی و زریباف، ۱۳۹۹). در کتاب عدالت در عمل (توکلی، ۱۴۰۱) نظریه عدالت ولایی، تکامل‌یافته است که خلاصه آن، در این بخش، ارائه می‌شود:

برای تبیین هر کاری، سه بعد فاعل (کنش گر)، فعل (کنش)، مفعول (کنش پذیر) باید مشخص شود، بنابراین در یک نگاه جامع‌تر، می‌توان عدالت را به سه بعد فردی، جمعی و طراحی نظام عادلانه، تقسیم کرد:

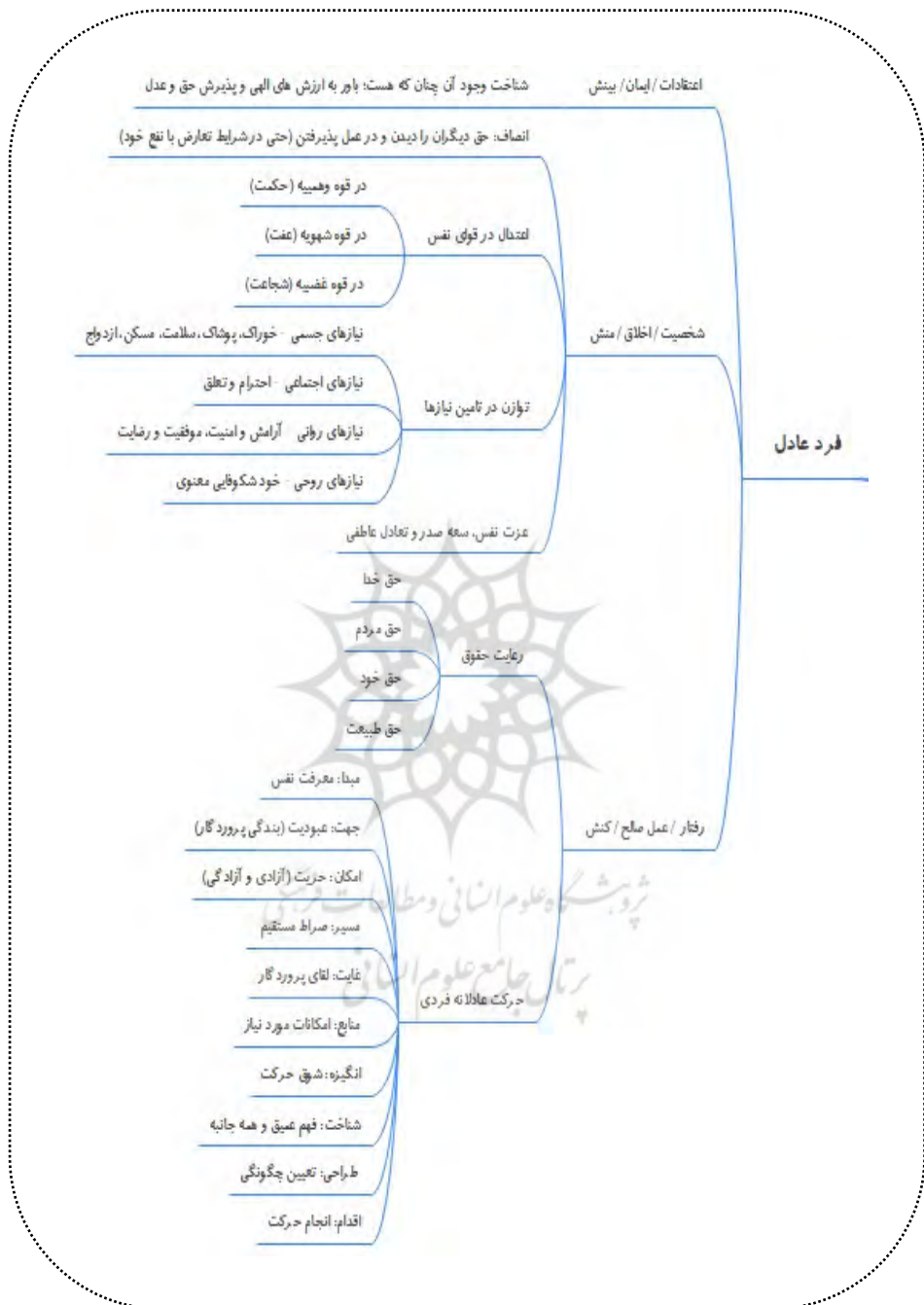

شکل ۳. ساحت‌های نظریه عدالت ولایی

الف) عدالت فردی سه ساحت زیر را در برمی‌گیرد: (شکل ۴)

- « اعتقادات/ ایمان/ بینش: شناخت وجود آن‌چنان‌که هست و باور به ارزش‌های الهی مانند توحید، نبوت، عدالت، امامت و معاد
- « شخصیت/ اخلاق/ منش: این ساحت از عدل را می‌توان به بخش‌های ذیل تقسیم کرد:
  - انصاف: حق دیگران را دیدن و در عمل پذیرفتن (حتی در شرایط تعارض با نفع خود)
  - اعتدال در سه قوه وهمیه (حکمت)، شهویه (عفت) و غضبیه (شجاعت)
  - توازن در تأمین نیازها: نیازهای انسان را می‌توان به بخش‌های زیر تقسیم کرد:
    - نیازهای جسمی: خوراک، پوشاک، سلامت، مسکن، ازدواج
    - نیازهای روانی: آرامش و امنیت
    - نیازهای اجتماعی: احترام و تعلق، موفقیت و رضایت
    - نیازهای روحی: خودشکوفایی معنوی
  - عزت نفس، سعه صدر و تعادل عاطفی
- « رفتار/ حرکت عادلانه فردی/ کنش: این ساحت از عدل را می‌توان به دو بخش زیر تقسیم کرد:
  - رعایت حقوق (حق خدا، حق مردم، حق خود و حق طبیعت)
  - حرکت عادلانه فردی
    - مبدأ: معرفت نفس (شناخت خود)
    - جهت: عبودیت (بندگی خدا)

شکل ۴. فرد عادل؛ ساحت های ایمان، اخلاق، عمل صالح

■ امکان: حریت (آزادی و آزادی)

■ مسیر: صراط مستقیم

■ غایت: لقای پروردگار

■ منابع: امکانات موردنیاز

■ انگیزه: شوق حرکت

■ شناخت: فهم عمیق و همه‌جانبه

■ طراحی: تعیین چگونگی

■ اقدام: انجام حرکت

ب) عدالت جمعی نیز سه ساحت زیر را در برمی‌گیرد:

- « روش عادلانه تعاملات اجتماعی: این ساحت از عدل را می‌توان به بخش‌های زیر تقسیم کرد:
- اعتقاد به گفت‌وگو، عدالت، عقلانیت و معنویت: عقلانیت فهم درست از طراحی و اقامه عدل، ایجاد می‌کند و معنویت، زمینه را برای پذیرش حق و عدل فراهم می‌کند.
  - قواعد عادلانه: همه‌جا مساوی بودن به معنی عادلانه بودن نیست ولی در طراحی عدل باید از مساوی شروع کرد نه تفاوت. عقلانیت راهنماست و نشان می‌دهد در چه شرایطی، مساوی، یا متناسب و متوازن یا مکمل، مبنای عدالت است. به‌عنوان مثال یک معلم باید در ابتدا فرض کند به همه نمره بیست می‌دهد (که البته عادلانه نیست) و مبنای تفاوت عادلانه را بر یادگیری دانش آموزان بگذارد و برای میزان این تفاوت از ابزار سنجش استاندارد که سؤالات متوازن از همه مطالب یادگیری است استفاده کند. در مواردی مانند تشکیل خانواده یا تشکیل تیم‌های سازمانی، مبنای مساوی است و نه متناسب بلکه زن و شوهر نسبت به هم و اعضای تیم نیز باید مکمل همدیگر باشند. بنابراین معیارهای قواعد عادلانه عبارت است از:
  - مساوی - در حقوق ذاتی انسان که عبارت‌اند از: کرامت، حیات، امنیت، عدالت، معیشت و کیفیت زندگی، آزادی، سرنوشت و سعادت (مبنای طراحی)
  - متناسب - معیار و میزان تفاوت و ابزار سنجش
  - مکمل: تکمیل در امور اختیاری و جبران حق در امور غیراختیاری
  - فرآیندهای منصفانه (تعیین ذی‌حقان و رعایت حقوق آنها در فرآیند)، ساختار متوازن و

متناسب و شایستگی و صلاحیت مدیران و کارشناسان

- ابزار و سامانه کارآمد با اطلاعات صحیح و کامل

« نظام‌های قوام‌یافته در اداره جامعه: این ساحت از عدل را می‌توان به حوزه‌های ذیل تقسیم کرد:

- نظام عدالت سیاسی

- نظام عدالت اقتصادی

- نظام عدالت اجتماعی

- نظام عدالت فرهنگی و بین نسلی

- نظام عدالت قضایی و جبران حقوق

« پیشرفت عادلانه جامعه در نظام ولایی: بخش‌های این ساحت از عدل عبارت‌اند از:

- امام - ولی فقیه

▪ هدایت‌کننده امت در مسیر الهی

▪ ویژگی‌ها

• فقاہت

• عدالت

• کفایت رهبری (شجاع، مدیر و مدبر)

▪ معیار بهترین کارها

• نزدیک‌ترین به حق / متعادل‌ترین در حقوق

• فراگیرترین در عدل

• گسترده‌ترین در رضایت عامه مردم (رعیت: به حق خود قانع هستند و زیاده‌خواه نیستند)

- امت - مردم

▪ عدالت در افق تمدن نوین اسلامی

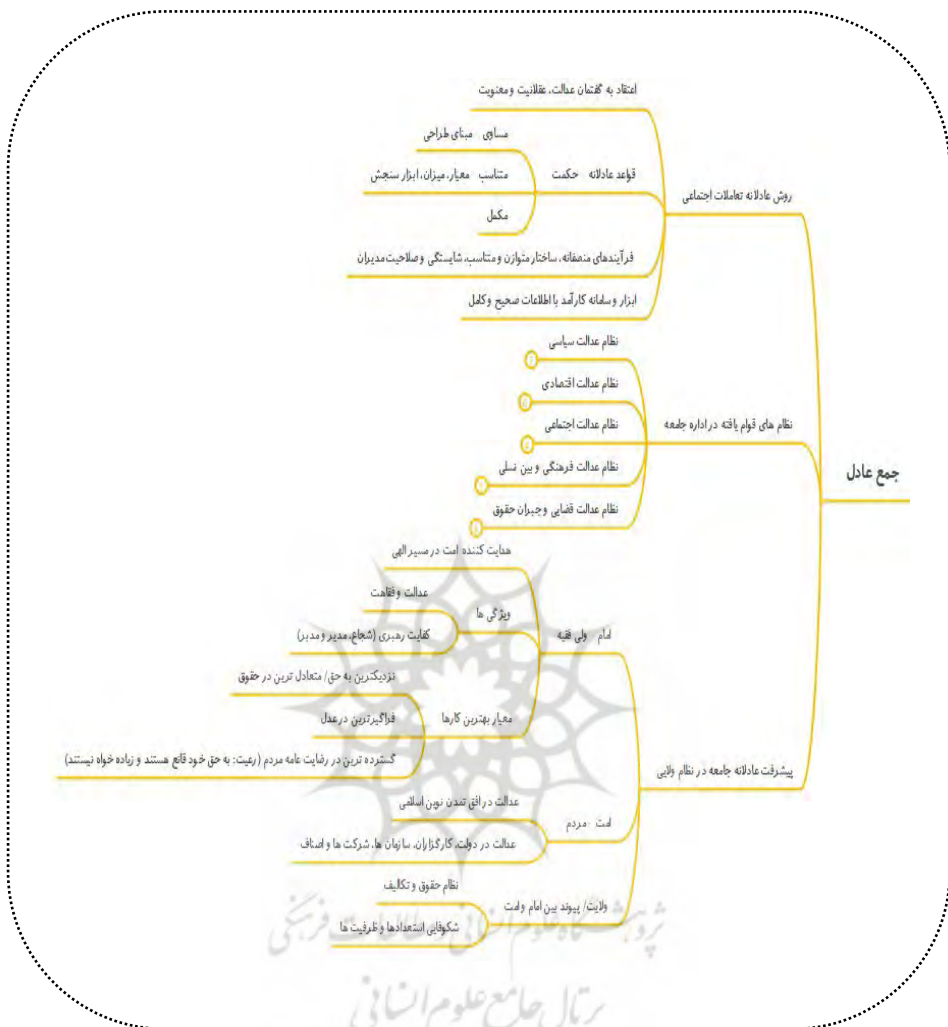
▪ عدالت در دولت، کارگزاران، سازمان‌ها، شرکت‌ها و اصناف

- ولایت / پیوند بین امام و امت

▪ نظام حقوق و تکالیف

▪ شکوفایی استعدادها و ظرفیت‌ها

عدالت در بعد جمعی در شکل ۵، ترسیم‌شده است.

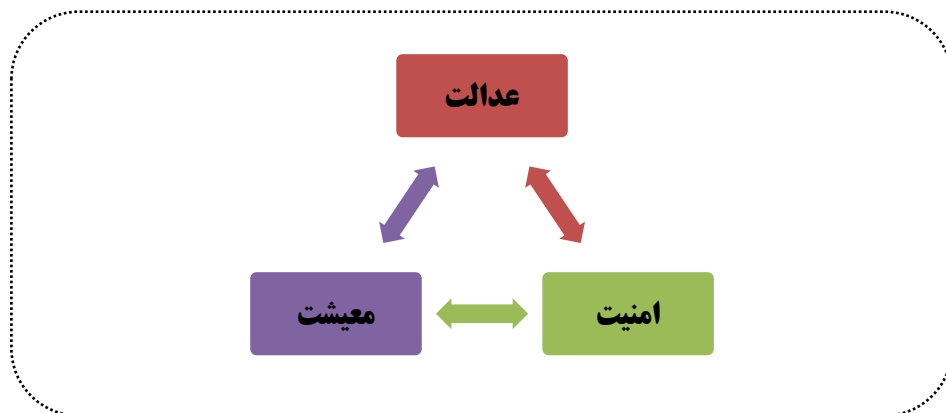

شکل ۵. جمع عادل؛ روش عادلانه تعاملات اجتماعی، نظام های قوام یافته در اداره جامعه و پیشرفت عادلانه در نظام ولایی

ج) حکمروایی عادلانه

از امام صادق (ع) نقل شده: «ثَلَاثَةُ أَشْيَاءَ يَحْتَاجُ النَّاسُ طُرًّا إِلَيْهَا: الْأَمْنُ وَ الْعَدْلُ وَ الْخَصْبُ»

سه چیز است که همه مردم به آن نیاز دارند: امنیت، عدالت، معیشت (شکل ۶)

شکل ۶. هسته اصلی حکمروایی عادلانه

هسته اصلی حکمروایی عادلانه سه مؤلفه امنیت، عدالت و معیشت است که با هم یکپارچه هستند. تأمین امنیت بدون اقامه عدل و تأمین معیشت امکان‌پذیر نیست. اقامه عدل در شرایطی که حداقل امنیتی نباشد یا معیشت مردم به‌سختی بگذارد کار دشواری است و معیشت عامه مردم نیز در جامعه‌ای که امنیت آن خدشه‌دار است و ظلم بیداد می‌کند امکان‌پذیر نیست. اهمیت عدالت نسبت به دو مؤلفه دیگر بیشتر است و فوریت امنیت و معیشت گاهی باعث می‌شود که اقامه عدل به عقب بیفتد.

عدالت در گام اول انقلاب اسلامی

رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار با مردم آذربایجان شرقی در تاریخ ۲۹ بهمن ۱۳۹۶ در مورد عدالت مطالب مهمی فرمودند که جملات برگزیده آن، نقل می‌شود:

۱. خدمات انقلاب به ایران، خدمات بسیار زیادی است و یک فهرست طولانی در این زمینه وجود دارد؛ لکن مهم‌ترین کار اصولی انقلاب، تبدیل نظام طاغوت‌سالار به نظام مردم‌سالار - آن‌هم با الهام از تعالیم اسلامی و قرآن- است.

۲. اثر مردم‌سالاری، زنده کردن استعدادها هم هست. وقتی مردم وارد میدان شدند و به آن‌ها اعتماد شد، این‌جوری می‌شود؛ حس اعتماد به‌نفس ملی در مردم زنده می‌شود، آن‌وقت در میدان‌های علمی و صنعتی پیشرفت می‌کنند، در دانش‌های نوپدید پیشرفت می‌کنند و در تأثیرگذاری سیاسی در منطقه هم پیشرفت می‌کنند. این‌ها همه ناشی از حضور مردم و تأثیرگذاری مردم بر روی حوادث کشور است. ملت عظمت پیدا می‌کنند.

۳. نتیجه‌ی مردم‌سالاری، پیشرفت کشور است؛ «پیشرفت» به معنی واقعی کلمه در کشور اتفاق افتاده است. «عدالت» را نمی‌گوییم، درباره‌ی عدالت ما عقب‌مانده هستیم، خودمان اعتراف می‌کنیم.

۴. در همه‌ی زمینه‌ها پیشرفت اتفاق افتاده اما در زمینه‌ی عدالت باید کار کنیم و باید از مردم و خدا عذرخواهی کنیم. درباره‌ی عدالت مشکل داریم. ان‌شاءالله با همت مردان و زنان کارآمد در این ناحیه هم پیشرفت خواهیم کرد.

دو سؤال اصلی در حوزه حکمروایی عادلانه این است که چرا اهداف عدالت در چهار دهه اول انقلاب اسلامی آن‌چنان‌که در عالی‌ترین سطح نظام جمهوری اسلامی هدف‌گذاری شده بود، محقق نشد؟ و روش برقراری عدالت در گام دوم انقلاب اسلامی چیست؟ در پاسخ می‌توان گفت نیاز به نظریه عدالت در عمل و جهاد طراحی نظام عادلانه است.

عدالت در گام دوم انقلاب اسلامی

برای اقامه عدل در گام دوم انقلاب اسلامی و برای حکمروایی عادلانه، در جهت تحقق تمدن نوین اسلامی، باید عدالت ساختاری، مبنای قرار بگیرد. ارکان عدالت ساختاری عبارت‌اند از:

۱. قواعد عادلانه

۲. انتصاب صالح

۳. نظارت منصفانه

برای استقرار حکمروایی عادلانه و جهاد طراحی و اقامه عدل، در گام دوم انقلاب اسلامی و برای حرکت به سمت تحقق تمدن نوین اسلامی باید گروه‌های طراحی و اقامه عدل، تشکیل داد. شرایط تشکیل و وظایف این گروه‌ها عبارت‌اند از:

شرایط تشکیل گروه:

گروه از سه تا هفت نفر اعضای مکمل با یکدیگر تشکیل شده و در حالت حداقلی یک نفر مسئول گروه، یک نفر کارشناس دینی و یک نفر کارشناس موضوعی، گروه را تشکیل می‌دهند. وظیفه اصلی کارشناس موضوعی، بررسی و تعیین نظام مسائل هر گروه با مرور ادبیات و نشست‌های خبرگی است و وظیفه اصلی کارشناس دینی تعیین حدود شرعی با فهم عمیق دینی در هر مسئله است.

« وظایف گروه:

۱. فهم عمیق و همه‌جانبه و استفاده از نشسته‌های خبرگی برای تعیین نظام مسائل حوزه گروه
۲. طراحی نظام عادلانه در هر مسئله
۳. ترویج طراحی نهایی شده برای تبدیل آن به گفتمان پذیرفته‌شده^۱
۴. دنبال کردن اجرای عملی طراحی انجام‌شده
۵. نهادینه کردن راه‌حل‌های طراحی شده مانند:
  - تصویب قاعده‌های طراحی شده در مراجع رسمی (مشروعیت بخشی)
  - طراحی و ایجاد ابزارها و سامانه‌های موردنیاز (بسترسازی)
  - پیاده‌سازی فرآیندهای طراحی شده در سامانه‌ها
  - راه‌اندازی کانون ارزیابی و توسعه برای سنجش شایستگی‌ها و صلاحیت‌های طراحی شده برای مدیران و کارشناسان

د) مقایسه بین نظام عدالت ولایی و نظام سرمایه‌داری

در جدول زیر مقایسه بین نظام عدالت ولایی و نظام سرمایه‌داری - که رویکردهای متفاوت حکمروایی به عدالت را نشان می‌دهد- انجام شده است:

جدول ۱. مقایسه نظام عدالت ولایی و نظام سرمایه‌داری

مؤلفه	نظام عدالت ولایی	نظام سرمایه‌داری
ولایت	الهی	طاغوت
ماهیت تمدن	مادی و معنوی	مادی
مدل رابطه بین انسان‌ها	اخوت	سلطه
مدل تعامل جمعی	تعاون	بازار
معیار بهترین کار	حق، عدل و رضایت	تحلیل هزینه و فایده
محرک	ایمان	لذت و منفعت
جهت حرکت	تقوا	فجور
مبنای طراحی نظام‌ها	ذی‌حق	ذی‌نفع

۱. برای مدل ترویج از مقاله «پروژه موفق ICDL، رویکردی نوین در نقش دولت در کارآفرینی و ترویج فناوری در ایران» استفاده کنید.

ادامه جدول ۱. مقایسه نظام عدالت ولایی و نظام سرمایه‌داری

مؤلفه	نظام عدالت ولایی	نظام سرمایه‌داری
عرصه ذهن	هدایت افکار عمومی	نبرد شناختی و ادراکی
عرصه علم	عدالت بنیان	سلطه بنیان
عرصه عمل	صداقت و وفا	اغوا و فریب
مبنای نظام سیاسی	اقتدار	قدرت
روش نظام سیاسی	منظومه‌ای	هرمی
غایت نظام سیاسی	اتحاد امت اسلامی	نظم نوین جهانی
مبنای نظام اجتماعی	رشد انسان‌ها و پیشرفت جامعه	شکار مغزها و توسعه مظاهر مادی
روش نظام اجتماعی	خانواده	شرکت
غایت نظام اجتماعی	سعادت	ترقی
مبنای نظام اقتصادی	کفاف و عفاف	تکاثر و تفاخر
روش نظام اقتصادی	قناعت	حرص
غایت نظام اقتصادی	خیر	سود

۳. روش پژوهش

برای این تحقیق از مرور ادبیات و پنل خبرگی استفاده شده است. پنل‌های خبرگی متشکل از جمعی خبره و متخصص هستند که به منظور مباحثات عمیق‌تر میان خبرگان در حوزه‌های مورد بررسی، استفاده شده و پس از بررسی و بحث در مورد موضوعات مختلف، به تصمیمات نهایی می‌رسد. برای یافتن حوزه‌های نظام مسائل عدالت از پنل خبرگی و برای گام‌های طراحی نظام عادلانه از یک پنل خبرگی استفاده شده است.

۴. بحث و بررسی و یافته‌های تحقیق

سؤال اصلی تحقیق این است که گام‌های طراحی نظام عادلانه چیست؟

در ابتدای بحث می‌توان گفت هر چیزی اقتضائی دارد و باید در مسیر حرکتش به نقطه‌ای (اقتضای مطلوب) برسد و با توجه به تعریف عدالت که تنظیم مناسبات انسان از طریق استقرار

حق با توجه به مقتضیات زمان است، می‌توان گفت حقیقت ثابت عدالت در مقام اثبات، ظهورهای مختلفی دارد.

عدالت در برخی حوزه‌ها ممکن است تک معیاره و در برخی دیگر چند معیاره باشد. معیارها عبارت‌اند از: شایستگی، استعداد، کرامت انسان، نیاز، حق، وضع بایسته، فرصت برابر در عین امکان استفاده از فرصت برابر، مساوات، تلاش، ارزش‌آفرینی و مانند آن. عقل به‌وسیله دستگاه محاسبات دینی، مصداق‌ها را شناسایی می‌کند.

در نامه ۵۳ نهج‌البلاغه، حضرت امیر سه معیار برای بهترین کارها تعیین می‌فرمایند:

۱. نزدیک‌ترین به حق / متعادل‌ترین در حقوق

۲. فراگیرترین در عدل

۳. گسترده‌ترین در رضایت عامه مردم (رعیت)

بنابراین برای تعیین بهترین کار و بهترین شیوه‌ی تحقق عدالت، نیاز به طراحی داریم که در آن طراحی، نزدیک‌ترین معیارها به حق، فراگیرترین راه‌حل‌ها در اقامه عدل و گسترده‌ترین نتایج در رضایت مردم حق‌پذیر، کشف گردد. عقلانیت، نرم‌افزار طراحی حرکت عادلانه و ابزار مصداق‌یابی عدالت است.

گزاره محوری مورد تأکید این است که عدالت در عمل نیازمند طراحی و سپس اقامه است. پیش‌فرض طراحی فرآیند، ساختار، قواعد و سامانه، نباید این باشد که حتماً توسط انسان عادل اجرا شود. بلکه طراحی باید به‌گونه‌ای باشد که امکان ظلم و بی‌عدالتی را به حداقل برساند. به تعبیر دیگر باید ساختار عادلانه باشد و هر فردی در این ساختار مسئول می‌شود، زمینه‌ای برای ظلم و بی‌عدالتی پیدا نکند. (عدالت ساختاری)

گام‌های طراحی نظام عادلانه با بحث و بررسی در پنل خبرگی به شرح زیر تعیین شده است:

۱. تبیین مسئله، (ارکان، مواضع و مواطن یا گلوگاه‌ها)

۲. فهم عمیق دینی از قرآن و عترت (با در نظر گرفتن سنت‌های الهی، علل اربعه و مقتضیات زمان و مکان جامعه)

۳. تدوین حقوق و تکالیف ذی‌حقان (منشور حقوقی) و معیارهای رضایت عمومی

۴. بررسی راه‌حل‌ها و انتخاب راه‌حل مناسب (با استفاده از تجارب بشری)
۵. تدوین قواعد عادلانه: مبنا مساوات، متناسب - با تعیین معیار، میزان و ابزار سنجش - و مکمل
۶. طراحی فرآیندهای منصفانه، ساختار متوازن و متناسب و معیارهای شایستگی و صلاحیت مدیران و کارشناسان
۷. طراحی ابزار یا سامانه کارآمد با اطلاعات صحیح و کامل
۸. مرور طراحی با خبرگان، نهایی سازی با ذی‌حقان، اجماع سازی با متولیان (متناسب با شرایط و مقتضیات اجرا)
۹. اقامه عدل (قسط)/ اجرای طرح: تحقق عمل صالح، تأمین حقوق ذی‌حقان و جلب رضایت عمومی حق‌پذیران در عمل
۱۰. ارزیابی و اصلاح

بحث‌های مطرح‌شده در این بخش، زمینه لازم برای نحوه طراحی و اقامه عدل را مشخص کرده است. به‌عنوان نمونه، گروه نظام عادلانه بازار و کسب‌وکار را با مسئله «دستمزد عادلانه» مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهیم؛ نظام مسائل این حوزه با بررسی در نشسته‌ای خبرگی تعیین‌شده و عبارت‌اند از:

۱. قیمت عادلانه
  ۲. دستمزد عادلانه
  ۳. قرارداد منصفانه
  ۴. شراکت منصفانه
  ۵. رقابت منصفانه
  ۶. ارزیابی منصفانه
  ۷. تنظیم گری عادلانه و تقسیم ارزش‌افزوده بین تولید و توزیع
- برای هرکدام از مسئله‌های فوق، طی کردن گام‌های طراحی نظام عادلانه، لازم است.

مثال: دستمزد عادلانه در بنگاه اقتصادی

به‌عنوان نمونه، گام‌های طراحی نظام عادلانه در مسئله «دستمزد عادلانه»، به‌صورت ذیل انجام‌شده است:

گام اول : تبیین مسئله (ارکان، مواضع و مواطن یا گلوگاه‌ها)

موضوع: حقوق و دستمزد در بنگاه اقتصادی

۱. رابطه کارفرما / کار / کارگر در تعیین دستمزد عادلانه

۲. دستمزد بخشی از نظام جبران خدمت است

۳. علاوه بر عدالت در تعیین دستمزد، احساس عدالت هم مهم است

تعریف دستمزد عادلانه: دستمزدی که هم استخدام‌کننده را به هدفش برساند، هم استخدام‌شونده را در مقابل انجام تعهداتش در قبال دستمزد، به نیازها و مسئولیت‌هایش در مقابل دیگران، برساند.

مدل دیگر این است که من دستمزدی از شما بگیرم، مثلاً بابت حضورم و کاری نداشته باشم شما به هدفتان از حضور من می‌رسید یا خیر. شما هم دستمزدی به من پرداخت کنید و کاری نداشته باشید که من می‌توانم با آن زندگی کنم یا خیر. این دومی به نظر دور از عدالت است و تبدیل به زندگی و تعامل کارمندی بی‌مسئولیت خواهد شد. (مصاحبه با وفا علی کمالیان)

تبیین مواضع

۱. موضع استطاعت دستمزد دهنده

۲. موضع اهداف دستمزد دهنده

۳. موضع تخصص و مهارت، تلاش، تعهد، تفکر و خلاقیت دستمزد گیرنده

۴. موضع معیشت دستمزد گیرنده (کفالت خانواده)

۵. موضع ارزش کار انجام‌شده

۶. موضع تناسب دستمزد با ارزش کار انجام‌شده

تبیین مواطن (گلوگاه‌ها)

۱. استطاعت کارفرما یا ارزش کار انجام‌شده که جبران معیشت کارگر/ کارمند را نمی‌کند.

۲. ناچاری و اضطراب کارگر/ کارمند که باعث می‌شود که هر شرایط کارفرما را بپذیرد.

۳. احساس ظلم کارگر/ کارمند از طرف کارفرما معمولاً باعث کم‌کاری یا کاهش کیفیت کار با

توجیه جبران حق از دست‌رفته می‌شود.

۴. امکان‌پذیری محاسبه ارزش کار انجام‌شده
۵. ارزش هنری کار که قیمت آن را مطلوبیت یا رضایت خریدار تعیین می‌کند نه ارزش کار انجام‌شده
۶. ارزش پیشگیری از فساد در مشاغلی مانند قضاوت
۷. کراهت یا حرمت گرفتن دستمزد برای بعضی مشاغل

گام دوم: فهم عمیق دینی در موضوع از قرآن و عترت

ویژگی‌های جبران خدمات از منظر اسلام عبارت‌اند از: (قوامی و قریب، ۱۳۹۲)

۱. میزان حقوق و دستمزد قبل از به‌کارگیری کارمند باید تعیین گردد
۲. زمان پرداخت حقوق و دستمزد باید قبل از به‌کارگیری کارمند معین گردد
۳. محبت و مهرورزی نسبت به کارکنان لازم و ضروری است
۴. پاسخ نیکی کارکنان را باید با نیکی داد
۵. از خدمات کارکنان سپاسگزاری و قدردانی شود
۶. به صحت و مصونیت کارکنان دقت شود

گام سوم: تعیین حقوق و تکالیف ذی‌حقان و معیارهای رضایت عمومی

تعیین حقوق و تکالیف ذی‌حقان پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

- استخدام شونده
  - حق تأمین زندگی آبرومندانه از طریق کار شرافتمندانه و متناسب با ظرفیت استخدام شونده و نیاز استخدام‌کننده
  - حق فراهم بودن بستر رشد و تعالی
  - حق رعایت احترام و کرامت انسانی
  - حق قرارداد منصفانه و رعایت مفاد آن
- استخدام‌کننده
  - حق بهره‌مندی از کار انجام‌شده (دستیابی به اهداف کار تعریف‌شده)

- حق جبران خسارت عامدانه
- تعیین معیارهای رضایت عمومی
- تعامل منصفانه و اخلاقی
- بخشش خطاها و نقصان در عمل

گام چهارم: بررسی راه‌حل‌ها و انتخاب راه‌حل مناسب (با استفاده از تجارب بشری)

۱. در صورت استطاعت کارگر/ کارمند استفاده از مدل‌های مشارکت به‌جای اجیر شدن
۲. در صورت اجیر شدن تفاوت حقوق بر مبنای ارزش کار انجام‌شده (در صورتی‌که قابل اندازه‌گیری باشد)
۳. در غیر این صورت، تفاوت در تخصص و مهارت، تلاش، تعهد، تفکر و خلاقیت و تکفل دستمزد گیرنده
۴. در غیر این صورت تفاوت بر مبنای مطلوبیت یا رضایت طرفین (به‌ویژه در امور هنری یا قضاوت و مانند آن)
۵. در صورت استطاعت کارفرما احسان برای جبران حقوق تا سطح معیشت
۶. در صورت نیاز جامعه، جبران حقوق تا سطح معیشت توسط دولت/ بیمه
۷. پاداش شش ماه یک‌بار بر مبنای سود به‌دست‌آمده

گام پنجم: تدوین قواعد عادلانه

- فرض اولیه: دستمزد به‌صورت مساوی در بنگاه پرداخت شود.
- مبنای تفاوت:
- تفاوت بر مبنای ارزش کار انجام‌شده (میزان تفاوت، ارزش محاسبه‌شده مانند سیم‌پیچی موتور)
- اگر نتوان ارزش کار انجام‌شده را تعیین کرد، تفاوت بر مبنای
- تلاش (دستیابی به اهداف تعریف‌شده در زمان تعیین‌شده)
- تخصص و مهارت (تفاوت به میزان کیفیت کار انجام‌شده)
- تعهد، انگیزه و مسئولیت‌پذیری (تفاوت به میزان اثربخشی و پیامد کار انجام‌شده)
- تفکر خلاق و آینده‌ساز (قدردانی موردی بر اساس ارزش تحول انجام‌شده)

- در غیر این صورت توافق بر مبنای مطلوبیت یا رضایت طرفین (به‌ویژه در امور هنری یا قضاوت و مانند آن)
- جبران تأمین معیشت مثلاً بر اساس صندوق کفالت خانواده (به میزان کفاف و عفاف مقدور)
- در صورت کمتر شدن حقوق از سطح معیشت و استطاعت کارفرما جبران آن با احسان یا بیمه اجتماعی

گام ششم: طراحی فرآیندهای منصفانه، ساختار متوازن و متناسب و معیارهای شایستگی و صلاحیت مدیران و کارشناسان

به‌عنوان نمونه فهرست فرآیندهایی که باید طراحی شوند عبارت‌اند از:

۱. فرآیند تدوین / اصلاح آیین‌نامه دستمزد عادلانه

۲. فرآیندهای مرتبط با بیمه معیشت

۳. فرآیندهای مرتبط با شورای حل اختلاف

۴. فرآیندهای آموزشی در حوزه دستمزد عادلانه

۵. فرآیندهای پژوهشی در حوزه دستمزد عادلانه

۶. فرآیندهای ترویج در حوزه دستمزد عادلانه

گام هفتم: طراحی ابزار یا سامانه کارآمد با اطلاعات صحیح و کامل

به‌عنوان نمونه: طراحی سامانه حقوق و دستمزد

پژوهش‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رتال جامع علوم انسانی

گام هشتم تا دهم طراحی نظام عادلانه

۸. مرور طراحی با خبرگان، نهایی سازی با ذی‌حقان، اجماع سازی با متولیان (متناسب با شرایط و مقتضیات اجرا)

۹. اقامه عدل (قسط) / اجرای طرح

۱۰. ارزیابی و اصلاح

نتیجه‌گیری

این مقاله با مرور ابعاد نظریه عدالت ولایی شامل فرد عادل، جمع عادل و طراحی نظام عادلانه،

الگوی پیاده‌سازی عدالت در عمل را برای تحقق تمدن نوین اسلامی، مشخص کرده است. در این الگو نظام مسائل در هر حوزه تعیین شده و در هر مسئله با طی ده گام مشخص شده، طرح نظام عادلانه، تدوین، ترویج و اجرا می‌شود.

نوآوری این تحقیق، تعیین گام‌های طراحی نظام عادلانه است که هم مسئله محور است، هم متکی بر مبانی اسلامی است و هم از تجارب بشری استفاده می‌کند. این ده گام عبارت‌اند از:

۱. تبیین مسئله
۲. فهم عمیق دینی (از قرآن و عترت)
۳. تعیین حقوق و تکالیف ذی‌حقان و معیارهای رضایت عمومی
۴. بررسی راه‌حل‌ها و انتخاب راه‌حل مناسب (با استفاده از تجارب بشری)
۵. تدوین قواعد عادلانه: مبنا مساوات، متناسب - با تعیین معیار، میزان و ابزار سنجش - و مکمل
۶. طراحی فرآیندهای منصفانه، ساختار متوازن و متناسب و معیارهای شایستگی و صلاحیت
۷. طراحی ابزار یا سامانه کارآمد با اطلاعات صحیح و کامل
۸. مرور طراحی با خبرگان، نهایی سازی با ذی‌حقان، اجماع سازی با متولیان
۹. اقامه عدل (قسط) / اجرای طرح
۱۰. ارزیابی و اصلاح.

تقدیر و تشکر

مقاله حاضر، مقاله منتخب کمیسیون تمدن نوین اسلامی هفتمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی می‌باشد. کمیسیون تمدن نوین اسلامی به میزبانی دانشگاه شاهد در آذرماه ۱۴۰۲ برگزار شد. مراتب تشکر خود را از مجموعه عوامل برگزاری کنگره مذکور اعلام می‌نمایم.

تضاد منافع:

نویسندگان تضاد منافی اعلام نکرده‌اند.

منابع

- آیت‌الله معرفت، محمدهادی (۱۳۷۷)، حدیث «لا ضرر» از دیدگاه حضرت امام قدس سره، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- آیت‌الله سید محمد مهدی میرباقری (۱۳۹۹)، *گفتمان عدالت (مناسبات عدالت و بایسته‌های عدالت‌خواهی)*، انتشارات تمدن نوین اسلامی.
- ابراهیمی کیایی، هادی و جمشیدیها، غلامرضا (۱۳۹۹)، سرمایه‌های اجتماعی تمدن ساز در اندیشه امام خمینی (ره)، *فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، دوره ۳، شماره پیاپی ۶.
- تراب زاده جهرمی، محمدصادق، سجادیه، سید علی‌رضا، سرآبادانی، حسین، مصطفوی، علی (۱۳۹۹)، *نظریه عدالت اسلامی تقریری از منظر متفکران اسلامی*، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- توکلی، علیرضا (۱۴۰۱)، *عدالت در عمل*، انتشارات قصد.
- توکلی، علیرضا، زریباف، سید مهدی (۱۳۹۹)، *نظریه عدالت ولایی و مکتب طراحی نظام عادلانه*، نهمین کنفرانس الگوی اسلامی و ایرانی پیشرفت.
- زریباف، سید مهدی، ناسخیان، علی‌اکبر، سعیدی، علی (۱۳۹۴)، *عدالت به مثابه روش*، سیر رویکردهای روش‌شناختی علم اقتصاد، *دوفصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی*، ۱۵ (۱)، صص ۱۴۷-۱۷۸.
- زریباف، سید مهدی (۱۳۹۴)، *تصویری از الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت مبتنی بر نظریه عدالت ولایی*، انتشارات قصد.
- زریباف، سید مهدی (۱۴۰۱)، *عدالت ولایی و تجلی آن در ساختارهای اقتصادی*، انتشارات قصد.
- زیویار، فرهاد و بهرامی، علی (۱۳۹۹)، *مؤلفه‌های اندیشه سیاسی محقق سبزواری در نسبت با محقق کرکی در تمدن شیعی دوران صفوی*، *فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، ۳ (۲)، صص ۱۲۵-۱۶۰.
- سرپرست سادات، سید ابراهیم (۱۴۰۰)، *کمال «مردم‌سالاری دینی» در اندیشه رهبران انقلاب اسلامی؛ رویکرد تمدنی*، *فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، ۴ (۱)، ۱۴۵-۱۷۰.

- سقای بی‌ریا، محمدناصر (۱۳۹۸)، مقایسه سنن اجتماعی تمدن ساز انبیاء و طاغوتیان از دیدگاه قرآن، فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ۲ (۲)، صص ۲۲۳-۲۴۷.
- علامه حکیمی، الحیاه (۱۳۸۰)، ترجمه احمد آرام، جلد اول تا ششم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- قوامی، سیدمصمصام الدین، قریب، غلامرضا (۱۳۹۲)، بررسی نظام جبران خدمت در اسلام، دو فصلنامه اسلام و پژوهش‌های مدیریتی ۷ (۱)، صص ۷۷-۹۰.

References

- Ayatollah Marafat, Mohammad Hadi (1998) *Hadith "Harmless" from the point of view of Imam Quds Serh*, Tehran: Imam Khomeini Editing and Publishing Institute. [In Persian].
- Ayatollah Seyyed Mohammad Mahdi Mirbagheri (2020), *Justice Discourse (Relationships of Justice and the Needs of Seeking Justice)*, New Islamic civilization Publications. [In Persian]
- Hadi Ebrahimikiapei, Gholamreza Jamshidiha (2020) Civilizations that make civilization in Imam Khomeini's thought, *Scientific journal of new Islamic civilization fundamental studies*, Vol.3, No.2(Serial 6). [In Persian].
- Torabzadeh Jahormi, Mohammad Sadegh, Sajjadih, Seyyed Ali Reza, Sarabadani, Hossein, Mostafavi, Ali (2020) *Theory of Islamic Justice from the perspective of Islamic thinkers*, Imam Sadiq University Publications. [In Persian].
- Tavakoli, Ali Reza (2022), *justice in action*, Qasd Publications . [In Persian].
- Tavakoli, Ali Reza, Zaribaf, Seyed Mehdi, (2020) *The theory of provincial justice and the school of designing a fair system*, the 9th conference on the Islamic and Iranian model of progress. [In Persian].
- Zaribaf, Seyyed Mehdi, Naskhian, Ali Akbar, Saeedi, Ali, (2015) Justice as a method, the course of methodological approaches in economics, *biannual scientific-research journal of Islamic economic studies* 15(1), 178-147. [In Persian].
- Zaribaf, Seyyed Mehdi (2015), *a picture of the Iranian Islamic model of progress based on the theory of provincial justice*, Kesad Publications. [In Persian].

- Zaribaf, Seyyed Mehdi (2020), *provincial justice and its manifestation in economic structures*, Qasd Publications. [In Persian].
- Farhad Zivyar, Ali Bahrami (2020), An Analysis of the Components of Sabzevari Scholar's Political Thought in Relation to Karaki Scholar in the Safavid Shiite Civilization, *Scientific journal of new Islamic civilization fundamental studies*, Vol.3, No.2(Serial 6). [In Persian].
- Seyed Ebrahim Sarparast Sadaat, The perfection of religious democract in the Islamic revolution leaders' thoutfhts; a civilizational approach, *Scientific journal of new Islamic civilization fundamental studies*, Vol.4, No.1(Serial 7). [In Persian].
- Saqay Be Riya, Mohammad Nasser. (2018). Comparing the civilizing social traditions of the Prophets and the Taghutians from the perspective of the Qur'an. *Scientific journal of new Islamic civilization fundamental studies*, Vol.2, No.2(Serial 4). [In Persian].
- Allameh Hakimi, Al-Hiyah (2000), translated by Ahmad Aram, vol. 1 to 6, Farhang Islamic Publishing House. [In Persian].
- Qavami, Seyyed Samsamuddin, Gharib, Gholamreza (2014) Review of the service compensation system in Islam, *Two Quarterly Journal of Islam and Management Research* 7(1), 77-90. [In Persian].

